

שיחה עם ליאורה בילסקי
משוחחותים אביצ'ד קליינברג וליאורה בילסקי

את משפטינו, המרצה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב. המאמר שלך עוסק במגילת דוד ובתפישות הדתיות, וניסיונות לבנות משפחה חדשה. האם ההתמחות שלך היא בדיני משפחה? לא. זאת הפעם הראשונה שאני נכנסת לנושא של דיני משפחה, ההתמחות היותר רחבה שלי היא בתאוריות פמיניסטיות במשפט, ושם נושא המשפחה עולה, עסקתי יותר בשאלות של משפט פלילי ופמיניזם: אונס, נשים מוכות, דברים מן הסוג הזה, ורק באחרונה נכנסתי לדיני משפחה.

העיסוק הראשוני שלך, במה שקשור לנשים, היה דווקא ברגעים של משבר במשפחה ובאלימות מסוגים שונים. לא עסקת בניסיון להסתכל על המצב הנורמלי, או לפחות הנורמלי למחצה?

האמת היא שהפמיניזם כן מסתכל על המשפחה והיה טבעי שאני אגיש לשם, אבל בארץ דיני המשפחה נשלטים עדיין ברובם על ידי הדין האישי, שזה הדין הדתי. בשונה מכל העולם, בישראל מיישם המשפט את המשפחה אל תוך המעט המידע, גברים דתיים, מהכיוון של החלטה, רק בשנים האחרונות זה משתנה.

- 85 Julia Kristeva, *Hana Arendt*, Ross Guberman Trans, New York: Columbia University Press, 2001, pp. 44-45.
- 86 רות קליידן תשנ"ח הבית הלבן: אגדות תלמודיות, תל-אביב, כתר, 2001, עמ' 24.
- 87 השופט השני בדין לטובה זו, ולכן הוא מוצא את סיבת המדינה כי אין לאשה זכות לפונקציות. זאת לפני שהגשמה החזקה בדרך זו מצריכה מעורבות מצדיות. השופט קבע כי בפונקציות הוא סבור הן כי האסטרטגיה החזקה היא שדורש תוצאה ונותן האשה לפונקציות ראה סעיף 30 לפסק דין, ב"צ 2458/01 משפחה חדשה נ' הורדורד לאישור הסכמים לנשיאת עובדים משרד הבריאות (טרם פורסם), החלטה מיום 12.2.2002, 123.12.2002.
- 88 ניצח בדין "אשת חיל מי ימצא", סוציולוגיה ישראלית 2 (1999) עמ' 217-317.

היתה ברכת הדרך שלה, והיא גם פמיניסטית. היא אמרה לי שאם אצטק רק בפמיניזם, זה יבטיח לי שוליות באקדמיה הישראלית. והלחתי לצטק בשני התחומים במקביל, לא לוותר על תחום אחד למען השני. מהתחלה פירמתי באנגלית ובעברית. מה שמעניין זה שכמעט את כל הדברים על פמיניזם פירמתי בעברית, ואת כל הדברים על תיאוריה פוליטית פירמתי באנגלית. מזה מאוד הכנתי, שלמעשה אותה שאלה מעניינת אותי, בשני התחומים.

והיא?

והיא איך אהבנו מתחילים לדבר על מה שחסרים בו עדיין המושגים, הסיפורים שנותנים לדבר הזה מובן. נושא המחקר הראשון שלי היה השואה במשפט. במקביל התעניינתי בשאלות פמיניסטיות שעוסקות בעצם במתפכתי. המתפכתי הכי משמעותית במשפט, לדעתי, בעשרים-שלושים השנה האחרונות היא המתפכתי הפמיניסטית. היא פשוט יצרה דרך חדשה להסתכל על דברים שנראו כבר ברורים. עד אז היה ברור שכל אדם שהוא ליברל צריך לתמוך בפדרגורפיה בשם חופש הביטוי וההתנגדות לצנזורה, פתאום בא הפמיניזם וביטא התנגדות, שהיא לא דתית, לפדרגורפיה. זאת היתה מהפכה מחשבתית במשפט. הוא הדין בננוע לדיני האונס ולגבי הרבה נושאים אחרים. אותי עניינה השאלה הזאת, איך מתחילים לדבר בשאין כלים לדבר. ראיתי שאחרי תשואה - המשבר בהא הדיעה של המאה ה-20 - לא היו מילים לדבר על כך. גם במשפט לא היו מילים, לא היו מושגים, לא היתה דרך. היה מושג של 'בינה', לא היה מושג של 'שיתוף פעולה'. בפמיניזם מתחשים כל הזמן מילים ומושגים. נקודה מהותית נוספת בשני התחומים היא המעמד של הקורבנות. איך המשפט משתף פעולה לא רק במציאות האמת, אלא גם בהחזרת הקורבן אל הספירה הציבורית, בשיקומו

בעולם דיני מושפחה זה בדרך כלל מקצוע נשי?

בדרך כלל זה מקצוע נשי. אספר לך אנקדוטה. אני מלמדת פמיניזם ואני מלמדת גם משפטים פוליטיים. אני נותנת סמינר בשני התחומים, וכששם הקורס הוא 'פמיניזם וספרות', יש לי הרבה מאוד נשים בקורס. בפעם הראשונה שלמדתי סמינר על המשפטים הפוליטיים נרשמו 90 אחוז גברים. שאלתי, איך זה ייתכן? מה קרה? למה רק גברים באו? אמרו: פוליטי. כשראו פוליטיקה, הנשים ברחו והגברים הגיעו.

זאת אומרת שעדיין הספירה הציבורית היא של גברים והספירה המשפחתית היא של נשים. והחלקה הזאת נשמרת גם באקדמיה.

לנשים יותר קל לצטק בתחום באקדמיה האמריקאית. אבל זה גם משום שיש לנשים עניין לבחור בדיני משפחה, העוסקים הרבה בהפלות ובלידות. בארץ זה לא כך. אני חושבת שלאט לאט נשים נכנסות לתחום הזה, זה מאוד קשה, כי בדרך כלל דרשו הכשרה של בחורי ישיבה, יכולת לקרוא טקסטים דתיים. לרוב הנשים לא היתה הכשרה כזאת. הגעת אפוא לספירה המשפחתית מהספירה הציבורית. כפי שהגדרת את זה. הספר שלך, שעומד לראות את באוניברסיטת מישיגן, נקרא 'משפטים פוליטיים' - שואה, הוות ולאומיות. תמיד עסקת בשני התחומים במקביל? כלומר, האם גם כשלמדת את התחום הציבורי-פוליטי היה לך עניין בתחום האחר? איך הגעת לדין פמיניסטי בשאלות של משפחה ומגדר? חנה נה היארה את עצמה כאשר חסרת מודעות לשאלות של מגדר, שבאיזשהו שלב נחשפה לחיאוריה הפמיניסטית ונסתפחה לתוכה.

אצלי זה ממש לא היה ככה. תמיד התעניינתי בשני התחומים. החלטה להתמחות בתחום הציבורי היתה החלטה אסטרטגית. לפני שנעתי ללמודי בוח"ל היתה לי מראה שמאוד הערכת. היא אמרה לי, שאם אני רוצה להצליח באקדמיה, אסור לי לכתוב רק על פמיניזם. זאת

למצוא דרך להתגבר על משבר ולהמשיך, תפורה נעשית על גבן של הנשים. בסרט של פולסקי תפורה מאור מעניינת, כי זאת פשרה בין הגברים והנשים שישלטו לבין הגברים הקודמים שישלטו. יש בו אתוה חזקה מאוד בין הבעל, שהוא התובע, לבין תפושע, שעומד לדין במשפט שהאשה עורכת. בדרכים אמריקה אונס לא נכלל בין פשעי תפושע הישן, לכן הנשים שנאספו לא תפכות להיות חלק מהשיח הציבורי. זאת אחת הסיבות שבגללן היא מנהלת את המשפט. היא דורשת מקום וצדק. בוא נעבור לקונטקסט הישראלי. בישראל, לפני הקמת המדינה, היה מאבק גדול מאוד בין דתיים לחילוניים. היו תפישות מאוד מאור שונות של שוויון ושל מקום הנשים והגברים, ואנחנו רואים בחוק נקראות זכויות האשה, שלמעשה תפורה היא על גבן של הנשים. הנשים נקראות לתקריב את דינן המפורה, דיני הגירושין, כל הזכויות שעומדים בבסיס חיייהן, למען תפורה ההיסטורית בין דתיים לחילוניים. האינטרסים שלהן מושמים בצד. הסרט יצא נגד הסוג זה של פשרות.

היכן נחזור לזה, אבל לפני כן רצינו לשאול על עניין המלים. איה מלים הסרות לנו? איה מושגים הסרים לנו בתחום של המפורה, שבר את עוסקת, או בתחום הפמיניסטי?

כאשר עסקתי במגילת רות, הרגשתי שהנשים הן הסבילות, הפסיביות. המפורה, במיוחד ביהדות, היא פרי יצירתם של גברים. הנשים שורדות את זה. קונים את האשה. ישנה הטבעת הזאת, שהיא סימן הקנייה. אבל אני הרגשתי, במגילת רות בעיקר, שיש אשה, רות, שמנסה לשמר יחסי משפחה, ברת הכי עמוקה עם אשה אחרת, עם נעמי, שהיא מאוד אוהבת אותה. ברגע שהגברים מתו ויצאו מחייהן, איך לך דרך להפוך את הקשר לבעל הכרה משפטית וציבורית. בימינו הרבה מאוד נשים נתקלות בקושי הזה, וגם גברים, כשננס מנסים לחיות עם גברים. מעבר

בדרכים שונות על ידי מתן במה, על ידי הכרה בפשע, על ידי הגדרת תפושע. ראיתי שלמעשה אני עוסקת בשני תחומים נפרדים, שכל תומן מפרים זה את זה.

היה לך ניסיון להכיר ממש? זאת אומרת, לעסוק בשאלות מגדריות בהקשר של משפטי השיאה?

היו כמה ניסיונות לא ישירים. בכל משפט שואה שעסקתי בו היו, כמוכן, נשים וגברים. לדוגמה במשפט קסטנר שזה בעצם תביעת זיבה של קסטנר את גרינוולד. לקסטנר הייתה שותפה, הנז ברנד. למעשה היא עשתה אותם דברים ופעלה לצדו של קסטנר מתוך שותפות והסכמה מלאות. אבל כל הזעם הציבורי התמקד בקסטנר, בגבר.

הוא היה בעל מעמד ציבורי, בעוד שהיא פורשה למעשה מהחיים הציבוריים.

נכון. אף על פי כן, יש כאן התעלמות. השותפה של קסטנר הייתה הנז ברנד, אבל רק בקסטנר התמקדו. לעומת זאת, הדמות שהנגידו לקסטנר, הייתה תנה סנש. וגם למה סנש היה שותף, יואל פלג. גם פלג עבר במשפט תהליך של פירוק והרסה. היחס לגברים ולנשים היה שונה מאוד. אותי עניינה האינטימאציה הזאת בין ארבעתם. בצורה יותר ישירה, בשנים האחרונות יש הרבה מאוד התעסקות בשאלה של יעדות אמתי, כדרך של חברה להתגבר על פשעים של מדינה, כתבתי מאמר בעסקות הסרט 'העלמה והפזות' של פולנסקי, ששם התייבס המגדרי הוא מאוד חזק. יש בסרט עימות בין תפישת תפוש, reconciliation, של יעדות האמת, המוצג על ידי הגבר, לבין אשה התומכת בנקמה. זאת דווקא הפרה של הדפוס התרבותי המערבי. על פי רוב הגבר מייצג את החזק והדין, והאשה את החסר והרחמים.

אתה צודק, אבל יש כאן שוויס. לעיתים קרובות, כאשר חברה מנסה

להתמודד עם מה שהוא עשה, זה היה תהליך מרתק לראות איך גם כשמועצים לא שומעים, חשוב להבין איך אנחנו מייצרים מערכת של מונחים ושל סיפורים על מה אונס אמיתי ומהו אונס לא אמיתי, מה זאת פגיעה ומה לא, או כן, אני עוסקת הרבה מאוד במילים.

במאמר שלך את מציעה לנו סיפור ישן מתוך המאגר התרבותי שלנו. את משתמשת במאגר התרבותי, בהנחה שלדברים האלה יש כבר איזו עוצמה שאחרי יכולה להשתמש בהם תוך הטייתם לכיוון שלך. קראנו את מגילת רות בדרך א, עכשיו את מציעה לנו לקרוא אותה בדרך ב, רובנו לא היו חושבים שיש פה ניסיון של שתי נשים ליצור ביניהן מערכת קבועה. היינו מדברים פה על המורה, על גיור, על זהות לאומית, על בעיות של אלמוניות. שאלת היהוסים בין רות לבין נעמי אינה נחשבת כשאלה המרכזית בסיפור. השאלה הראשונה שאני מבקש לשאול היא, האם שימוש – אפילו חתרני – בסיפורים שלא נועדו לצרכים שלך, לא יכול להיות בסופו של דבר מלכוד? לסיפורים האלה יש הרבה מאוד אפוקליפטיים, שלא רק שאינם מהאימים לצרכיך, אלא באיזשהו אופן מונגדים לצרכים שלך. את מבקשת להעביר חלקים מן הסיפור לשוליים. אבל כמו שאת זוכרת, שוליים הם עניין גמיש. בואי נקח דוגמה מתוך מגילת רות עצמה. אחרי הסיפור היפה על שתי הנשים שמצילדות ליצור ביניהן איזה קשר, הנשים נעלמות מן ההמונה, וזה חוזרת להיות שושלת של גברים. אין באמת שושלת רות או שושלת נעמי. הנשים מילאו את תפקידן, עכשיו החוצה. האם המסר 'המדכא' הזה לא מאיים לכלע את הסיפור 'המשחרר' שלך?

אבל למגילה קוראים מגילת רות.

קוראים למגילה אסתר על שם הגיבורה, אבל ספק אם אפשר להשתמש בה כמפתח לשחרור נשי. האם העובדה שהמגילה נקראת על שם הגיבורה

לסידורים המעשיים חסרה לי היכולת לדבר על משפחה לא כמושגים פטריארכליים, ולא להגיד מראש את מוסד המשפחה כמו שאנחנו מכירים אותו. משפחה יכולה להיות הרבה יותר רחבה ממה שאנחנו מכירים, אולי לא זוג, אולי שלישית, אולי רביעית, אולי יש כאן קומונה, כל מיני דרכים של גידול ילדים.

אנחנו במחסור קונצפטואלי או רק במחסור פרוצדורלי? חסרות לנו מילים או אופציות מעשיות?

תראה, מאחר שאחת הגיחה הראשונה שלי לדיני משפחה, לא תקרת יותר מדי מה חסר בתחום דיני המשפחה. בדין הפלילי חסרות גם מילים. הקושי של הפמיניזם היה, שגם כאשר הוא שינה מושגים, לדוגמה את הגדרת האונס, נוצרו מושגים כמו date rape שקודם נשמעו כסתירה פנימית: כי יש לך או יציאה (date) או (rape), אונס. איך זה יכול להיות בידור? או Sexual harassment, הטרדה מינית. יש גם הטרדה וגם מין, שבעבר נתפשו כניגודים. כתבת על פסק דין שניתן בבית המשפט המחוזי, שעסק במערכת יחסים ששילבה אונס date rape ואלימות נמשכת. מה שעניין אותי זה איך קורה ששופטת מאד קשובה לגפגפת לא מצליחה לשמוע את מה שהיא מגסה לומר. מה שעניין את בית המשפט היה שאלת ההרירה הוויזנלית. זה מבסס אונס, אבל מבחינתה של הנאנסת, הקושי הגדול באמת היה ההשתקה שלה. היא השתמשה במשפט כדרך להכריח את האנס לשמוע אותה, ולשמוע אותה בדיעבד. אבל כשהיא ניסתה לדבר על הדבר שהיה הכי קשה לה, היא דווקא ריברה על הניסיון שלו להתדיין את איבר המין שלו אל תפה שלה. אלא שזה לא אונס על-פי ההגדרה המשפטית. בית המשפט רצה כל הזמן להביא אותה למקום ששים אותו בכלא יותר שנים, אותה עצין פחות לשנים אותו בכלא יותר ולהכריח אותו לשמוע אותה,

ותעורר משום שהיא השתמשה בשפת היומיום, המשפט התכוון לדבר אחד, ואנחנו שומעים דבר אחר. המשפט כבול לשפה. ניסיתי לברר בחיבור שלי מה היה קורה אילו הייתה שפה מתמטית למשפט, אילו היינו יכולים להפוך את המשפט לשפה של ספרות, לא מילים, ושזה היה מכלול כזה שבו כל הודוֹ משמעות, הרבי־משמעות, תעלם, במהלך לימודי הכנתי שהדבר בלתי אפשרי, ושללא־מבוי־לגנסיות יש תרביה כוח. אגב, איך זה לעשות, משנים מכפנים, אנחנו משנים על סמך מסורת בתוכה, שפה בתוכה, אהה תמיד פועל בתוך מערכת של ציפיות, בתוך מערכת תרבותית. אתה לא בא מהמאדים ומתחיל לשנות. אנחנו לא יכולים להגיד: פוס, לא הצלחנו במערכות היחסים שבנינו בתורה, עכשיו נלך למקום אחר, נתחיל עם שפה אחרת, עם תרבות אחרת. תמיד אתה בונה על הקיים.

אבל יש גם גישות שונות. אני זוכר דברים שאמר עמותי דני גוטווייז מאוניברסיטת חיפה. דני חושב שכל החזרה ל'ארוך הספרים היהודי' היא טעות גדולה ומסוכנת. כי בתוך העולם הזה הקריאה שלנו תמיד תהיה צולעת, ולא תפיק בדיוק את מה שאנחנו רוצים. כי הטקסט ממשך להגיד את האמירות הכסיות שלו, כי 'המומחים' של הטקסט חושבים הפוך מאיתנו ומהכנים להשקיע ב'הפוך' הזה את חייהם ואילו אנחנו רק אורחים לגנע. כל עוד נמשיך לשחק בתוך החידה הזאת נמצא את עצמנו נבלעים לתוך הכלים הלא כתובים שלה.

זאת סכנה שקיימת, אתן לך דוגמה. יש לי תכנה, ורד לביכנען, שעוסקת בלימוד מיתולוגיה יוונית. היא כתבה על הסרט 'ישוע'ל'ת אנטיגונה' כניסיון לקחת את המיתוסים לגבי יחסי אִם־בת על דמטר ופרספונה ולגבי המקום של אונס בחיי נשים שבמיתולוגיה, ולהפוך את זה לסיפור אחר, לסיפור שבו הנשים יוצאות מחזקקות. האונס לא הורס אותן ולא

נורמה פתוחה פה לנשים?
זו שאלה. תראה, אני מאמינה גדולה בריאלוג, דו שיח, בכך שאנשים משנים דעות דרך סיפורים. המאגר התרבותי המשותף שיש לנו זה תהנ"ד וסיפוריו.

ראם את לא משחקת בטריטוריה של הצד השני, ששם יש לך כל היתרונות? לא זו בלבד שמדובר בטקסט שהפשט שלו בעייתי, אלא שיש עליו משקל גדול של יותר מאלף שנות פרשנות בעייתית.

אני משחקת בטריטוריה בעייתית, אבל הגדולת של הטקסט המקראי היא שהוא מאפשר עוד קריאה, שהוא לא חד משמעי, שהוא מכניס פנימה חומרים שלא מתאימים לתזה שהוא מנסה להעביר לנו. ואולי יש שם תחרות בין סיפורים. נכון שבסופו של דבר השאירו סיפור שאינו מאיים יותר מדי על המערכת הפטריארכלית. אני מסכימה איתך, שאני נכנסת כאן לטריטוריה שבה אפשר לנכס אותי לצרכים אחרים. הרשי לי להפנות אליך את השאלה שאת שואלת במאמר על רוח העמי. השתיים, לטענתך, משתפות פעולה עם המערכת באופן חתרני. בסופו של דבר, את מראה שהחתרנות שלהן נכשלת. האם ליאורה בילסקי עוסקת בחתירה מתוך המערכת? והאם החתירה הזאת לא נועדה מראש לכישלון, משום שהמערכת תמיד חזקה יותר?

לפני שהתחלתי את לימודי המשפטים שלי בארד"ב, צריך היה לכתוב חיבור על מה מעניין אותך במשפט. מה שעניין אותי בזמנו במשפט היה הקושי של המשפט לדבר בשפת היומיום. באותה תקופה עז"ר פליאה אלבק כתבה חוות דעת על גבר, שאשתו נהרגה מריב כדורי צה"ל או משהו כזה, וקבעה שהוא רק הרוויח ממות האשה. מבחינה משפטית היא צדקה. כלומר מבחינת דיני הנזיקין, אפשר לחשב כמה עולים שירותי האשה ומי הרוויח או הפסיד. מה שעניין אותי זה שהקושי

אני לא מאמינה שאפשר להצליח על ידי שינוי החוק, על ידי אי התעסקות עם העבר. העבר רודף אחרינו, ובודאי בבית המשפט. תשופט ברק היה אומר שהמתחזק מחזיק, אבל לשופט יש המלה האחרונה. אני חושבת שהשופטים באים עם תמונת העולם שלהם, המורכבת מטיפולים. סיפורים עמוקים מאוד, שמעצבים את הדרך שבה אנחנו רואים את המציאות.

הסיפורים על המשפחה הם ללא ספק סיפורים עמוקים ביותר. בני אדם משתמשים במטאפורות של המשפחה כמעט בכל תחום. אחד הדברים שעולה במאמרים של חנה נוח ושל יערה בר-און, זו העוצמה הארוכה של המיתוס המשפחתי וכוחו לגבור על הניסיונות לשנות אותו מבחוץ או מבפנים. יערה בר-און מראה איך הניסיון הקבוצי לקרקע את מוסד המשפחה באמצעות הלינה המשותפת – קרס בשל חוסר היכולת או חוסר הכוונות של חברי הקרובין לוחץ על המשפחה. המהפכה הקובצית נגמרה כאשר הלינה המשפחתית מות. חנה נוח מנסה להראות איך גם כאשר הספרות המודרנית מראה שוב ושוב את המשפחה בקלקלה, כמקום איום ונורא שקורים בו מעשים זוויעניים, אין ניסיון אמיתי לערער על קדושת המשפחה אלא רק להתלונן על חוסר היכולת להקריב למשפחה הקדושה. הוצאת את הקובצות שהיא דורשת. האם מערכת יחסים שיצרת ציפיות כאלה, האם מערכת יחסים שבתוכה נקבעת מערכת קשורה לחלוטין, של חובות מאוד חזקות, של החזרים, וכמידה מסוימת של חלוקים, היא לא מעצם טיבה מערכת הידברות שתנצחיה רפוסים כדוניינס? האם המשפחה לא בולעת את כל החולותים תחתיה? לדוגמה, במאמר שלך את מראה איך נשים מצליחות להערים על המערכת הגברית. הן יוצרות כעין משפחה אלטרנטיבית, אבל מן הרגע שהמשפחה הזאת הלאטרנטיבית נולדה, היא מתפקדת כמו משפחה. רות יולדת את הילד,

מפרד ביניהן. היא הראתה שישושולת אנטוניו, סרט שכל כך תפס הרבה צופים, בעצם מבוסס על מיתוס מאוד קדום, אולי לא שמנו לב כאשר ראינו את הסרט הזה, אבל הוא נגע לנו מפני שהמיתוס האחר הוא ברקע, ואנחנו קוראים את זה לעומת זה. אני חושבת שאם ימצאו סיפורים חדשים לגמרי, מה טוב. אבל הסיפורים האחרים המשיכים לתלול זה גורם לנו בעיית, במיוחד בתחום המשפטי. במשפט יש פדרוקס מאוד מעניין: הוא תמיד משנה את העתיד, אבל הוא צריך להיראות כל הזמן כאילו הוא משחזר את העבר. זה רעיון המסורת, שעדינו דומיננטי בתחום המשפט. בתחומים אחרים – במדעים, בפילוסופיה וכו' – התשובה שצריך לעשות משהו, כי ככה עשו בעבר – אינה משכנעת, זו תשובה המנוגדת לנאורות. במשפט, אפילו אם זו טעות, רק בגלל ששופט אחר לפני שנה אמר את זה, זאת סיבה טובה. אולי אנחנו נשנה את זה, אבל לא בקלות ולא בלי מאבק ארוך. הפמיניסטיות האמריקניות ניסו ללכת בדרך של 'עשבה את העבר', נלך ישר למחזק, לא נתעניין בכלל בבית המשפט. בית המשפט זה המוסד הכי שמרני שיש לנו. נלך ונתחזק חוקים חדשים. וראת זה פלא, החוקים החדשים קיבלו פרשנות על ידי השופטים השונים, ומהו מאוד כל דיני האונס החדשים וההטרדה המינית וכו' תפכו להיות כלי כלי שיניים. ואז התחולל המפנה הנראטיבי בפמיניזם. הפמיניזם חזרה אל הסיפורים התרבותיים שמעצבים את תמונת עולמם של השופטים, בניסיון לספר את הסיפור מחוש.

ולקרקע את הסיפור הישן?

כן. כך שבכל פעם שאתה תספר את הסיפור הזה, תקפוץ לך איזו פרשנות אחרת ולא יהיה לך כבר כל כך נוח עם הסיפור הקודם. תבין שיש עוד אפשרויות, אני חושבת שדרך אחת לא מבטלת את השנייה.

יש הרבה פעמים מי שמורווח ומי שמפסיד, וזה יצור מערכות של כוח. אבל אני חושבת שהניסיון למצוא מערכות לא כוחניות לחלוטין, זה כמו לחפש חיים ללא כאב. אמתו צריכים לקבל את החיים על המורכבות שלהם ולהתמודד איתם.

אנחנו לא מזהירים על עצם ההתקשרות. אתן לך דוגמה להתקשרות שהיא יציבה, אבל לא היררכית: חברות יכולה להיות דבר מאוד מאור עמוק. בשביל רוב האנשים זה דבר קריטי בשום קשרים שלהם. בלי חברות הם יתקשו לחיות. אבל חברות אינה כוחות בשום קשרים פורמליים. יש דיאלוג מפורסם ונוגע ללב בין הפילוסוף הצרפתי בן המאה ה-12 אבל לאהובתו אלאיז – חוג המתי של האינטלקטואלים הצרפתים. אלאיז אומר: אני לא רוצה להיות אשך. אני רוצה להיות חברה שלך, אני מעדיפה להיות חזונה שלך ולא אשך. מישהי שאהה לא יכולה שלך בשום כבלים. אתה בא והולך כשמתחשק לך. אני רוצה להיות חברה שלך משום שמן הרגע שאנחנו נהיה משפחה, לא נצליח להתחמק מחדסים היררכיים, מיחסי כוח, מניסר, משגרה, מניין. מוכן שגם להצטרף השחרור הוא יש מחיר. אלאיז שוכחת שהם כבר משפחה, משום שיש להם ילד, והיא משלמת את מחיר החופש שלה. היא שולחת אותו לגדול אצל המשפחה, כי ביחסים המלאים, העשירים החופשיים שהיא רוצה – אין מקום לילד.

אני חושבת שאתה נתת את התשובה. כמה אבל ואלאיז יש לנו? המשפט מסתכל על הממוצע. יחיד סגולה יכולים ליצור ביניהם את חשק ואת התבטות בלי צורך במשפט ובעורכי דין. והרוב הגדול לא יכול ולא רוצה, ובא המשפט עצור לו, נותן לו את הכלים. ביחס לילד אני חושבת שזה דבר מאוד חשוב. אתה אמרת את זה כמעט כבודך גב, אבל זה מאוד חשוב. התאוריה הפמיניסטית ניצבת היום

ונעמי לקוחה אותו והוא נקרא בנה של נעמי. כלומר, שוב שוחחור מערכות כוחניות.

לדעתי חשוב שמערכות כוחניות קיימות לא רק בין גברים ונשים, אלא גם בין נשים לנשים.

הריאת איך בהקשר הישראלי, המשפחה זקוקת את ראשה ובשם המשפחה ותאוריות פמיניסטיות מכתיבה רפוסים שמוניניים לחלוטין.

כן. רבות מנושאות הדגל של הפמיניזם בעולם היו לסביות, ובשם הפמיניזם הן יצאו נגד ההולדה, נגד האמהות כדברים שמעצבדים את האשה. השתחרר מן האמהות ותהי אשה משחררת, שווה לגבר. והנה נושאות הדגל הכי רדיקליות בישראל, הלסביות, הן אלה שבשנים האחרונות נושאות את הדגל של חזרה למשפחה, ובאבקות על הכרה בהורות שלהן, ובפמיניזמות שלהן ליצור משפחות. יש ויכוח פנימי בקהילה ההומו-לסבית וזיכרון בהנועה הפמיניסטית על השאלה מה עושה החזרה למשפחה. במובן הזה אתה צודק, יכול להיות שהמשפחה בוחלת את המהפכה.

כלומר?

אני חושבת שיש משהו מאוד חשוב בשימור המהירות. המשפחה היא סוג של מהירות. המהירות היא מותר האדם. האדם יכול לקבל על עצמו מהירות, לקבוע לעצמו את העתיד ולפעול על-פי ההבטחות האלה שלו. אני חושבת שאם נאבד את היכולת ליצור סוג כזה של מערכות יחסים, לא משנה איך נגדיר אותה, נאבד משהו חשוב. אני חושבת שהמשפחה עומדת מול היכולת הקלה להיות חיים כאן ומחר שם, אל מול אינדיבידואליזם מאוד בושה. המשפחה היא דרך אחרת, אנושית. המשפחה בעצם שימרה את המהירות האנושית. אני חושבת שיהיה מאוד חבל אם נאבד את זה. כאשר יש מהירות ארוכות טווח,

טוב, בשביל זה גם טראומה גופנית.

כן, אבל אתה רואה את ההבדל גם בתפישת האחריות, גברים יכולים יהיו, על פי החוק הישראלי, לקחת תופשת לידה, אבל אין כמעט גברים שממשימים את האופציה הזאת.

את השאלות המרכזיות ביחס למשפחה היא מעמדה של ההורים הבולגונים. האם הם המטפלים היחידים? האם כמו בחמולה הם חלק מקבוצה משפחתית המטפלת בילד? האם, כמו המשפחה הקבוצתית, הם נרחקים אל מחוץ לתמונה? איך נכנס לתוך כל זה הנרשא של הפריות מלאכותית, של שיבוט, של הזרעה מלאכותית? כל הטכנולוגיות המודרניות האלה מנתקות את הקשר שהוא בוחרין התרבותי שלנו קשר אורגני, קשר גופני ממש. בין ילדים לבין ההורים?

אני חושבת שזה נותן לנו אתגר מחשבותי. לקח הרבה מאוד זמן במשפט להבין שילדים הם לא קניין של ההורים שלהם. גישה זו היא טבעית מאוד. הילד הוא שלי. אני עשיתי אותו. לקח הרבה מאוד זמן להבין בין ההורות הבולגונות לבין קניין ולבין וכויות הילד. ההתפתחויות האחרונות לוקחות מערכת שבאה כתבילה מוגמרת, ומפרקות אותה לשלבים השונים. דברים שנתפשו כטבעיים, כבולגונים, מפקקים להיות טבעיים. הם הופכים להיות עניין של בתירה. הבחירות נעשות לאורך כל המסעורם. מרגע ההפריה עד הלידה יש הרבה מאוד אפשרויות. יש אפשרות של תרומת זרע, הפריה מלאכותית וכו'. הפרוק הזה גורם למשפט לפחות להתחיל לחשוב מחדש מהו הבסיס ליצירת זכויות. נוצרים גם מושגים חדשים. אם ביולוגית, אם פונקציונלית ועוד. במאמר שלי ניסיתי לדבר על הטכנולוגיות החדשות כדרך לפתור בעיות בריאותיות, לאפשר לאנשים שלא היתה להם אפשרות להקים משפחות קודם, להקים משפחות. ואז

לפני שנקט שבורה בדיוק בשאלה מה עושים עם הילדים הצליחו ליצור המון דרכים להגיע לשוויון בין גברים לגשים, לשחרור וליציאה לקריירה, ונותרו עם השאלה מה עושים עם הילדים, אם הברה בנוריה על דור ההמשך, והיא צריכה שמישהו יטפל בדור הזה, המהפכה הפמיניסטית הציעה בדרך כלל שנשים אחרות יטפלו בילדים, או הסבתות או המטפלות. היא לא שינתה מן היסוד את מערכת החסים בין גברים לגשים. היא הוציאה את האשה לעולם העבודה, אבל השאירה ילדים עם הרבה פחות תשומה לב. אני חושבת שכאן השאלה הגדולה: איך יוצרים חברה שיש לה המשכיות. כי הילדים מייצגים את דור ההמשך, ואבלי יצור לעצמם דבר נפלא, אבל אין לו המשכיות. אני חושבת שכל מהפכה צריכה את ההמשך. יכול להיות שחלק מהבעיות שאנחנו רואים במהפכה הציונית זה שהיא לא יצרה דור המשך.

והפתרון הוא חלוקת עבודה אחת בתוך המשפחה? כלומר, גם פתיחה של המשפחה לאופציות – שני גברים ושתי נשים, שלשייה או רביעייה – וגם חלוקת עבודה שונה? זה הכיוון שאליי היית לוקחת את זה? אני חושבת שהמהפכה הפמיניסטית לא יכולה להצליח בלי מהפכה אצל גברים במקביל לגשים. זו לא יכולה להיות רק מהפכה של נשים. זאת היבט להיות גם מהפכה של ילדים. אנחנו צריכים של *renegade* את כל מערכות החסים. תלמידים שלי מספרים לי, שהכל שווה ופה עד הרגע שנולד הילד. או כל המערכות המגדריות חוזרות על עצמן.

כלומר, האם מטפלת בילד והאב חולך לעבוד?

נכון. קח לדוגמה את המקולטה למשפטים, שהיא פקולטה די גברית. כאשר לגברים נולד ילד, אחרי שבוע או שבועיים אתה רואה אותם בכל הכנסים ובכל השעורים כאילו שום דבר לא קרה. האשה נעלמת לפחות לשלושה חודשים.

והישראלית הלך בה, שיחורו את המבנה הפטריארכלי, בשל תחשבו ממוסדות. הורע צריך להיות של הגבר והאשה צריכה להיות לא נשאה. שאלה אחת שמתעוררת היא היחס בין המדינה למשפחה; שאלה אחרת היא, האם כל הטכנולוגיות האלה נועדו רק למקרים שבריארות, ביולוגית, אי אפשר להוליד ילדים, או שאפשר לגצל את הטכנולוגיות ההריוניות האלה כדי לקרוא תיגר על מוסד המשפחה ולערער אותו מבפנים. פרשת הביציות של בני הזוג נתמנה, שהיא פרשה מאוד ידועה, עומדת על הצורך הזה בריקון. זה התחיל כביצה בריאית של האשה שלא יכלה להיכנס להריון, וזה הפך, כאשר היא נפרדה מבן זוגה, לשאלה של הכרת המשפט באם פונדקאית עבור אם חד הורית.

מה, בעצם, יוצר משפחה? אם בעבר ההגדרה הכימית של המשפחה הייתה, לפחות לכאורה, אורגנית, כלומר יש אבא ואמא וילדים, בעולם החדש לא צריך עוד אבא ולא צריך אמא. בעצם, לא צריך בכלל קרבת דם. הייה כמוכך מוסד האימוץ. מה המינימום כדי ליצור משפחה? איך מינימום, משפחה זה מערכת יחסים שהמשפט מכיר בגבולותיה. אבל זו לא כל מערכת יחסים. האם המינימום כדי שנקרא לזה משפחה הם הילדים והאפוטרופסים שלהם?

ילד והורה, כן, זה המינימום של המשפחה בעיני המשפט. משפחה יכולה להיווצר גם על-ידי התקשרות של בני זוג. מכיוון שבמדינה הישראלית כל כך חשובה המשפחותיות, הרבה פעמים זוגות חד-מיניים ניסו לקבל הכרה לא ישירה בנישואיהם דרך הילדים, כי חשבו, בצדק, שהמדינה תעשה הכל כדי לשמר את המשפחה כשיש ילד, ואז יכירו בזוגיות שלהם דרך הילדים. יש כאן פוטנציאל של ערעור על המשפחה כמו שאנחנו מכירים אותה. למשפט קשה מאוד להכיר בה, כי המשפט מכיר הכל או לא כלום. או שיש הורה, ואז יש מצבור זכויות וחובות,

השאלה המשפטית היא למי יש מונופול על ההחלטה הזאת. ההפרדה הכי חשובה במשפט היא ההפרדה בין המשפחה לבין המדינה. תחום המשפחה היה תמיד תחום שהמשפט נכנס אליו בתיסוס רב. אבל הטכנולוגיות החדשות דורשות משאבים, בדרך כלל מי שיש לו משאבים להפעיל אותן זו המדינה. ואז פתאום האיוון בין המשפחה לבין המדינה משתנה, ועולה השאלה למי יש אמירה כאשר, למשל במורה רווקה באה ובקשות להשתמש באם פונדקאית, כי בגלל מחלתה היא לא יכולה להיות בהריון, אבל אפשר להפרות את הביציות שלה, ואז המדינה אומרת: לא. אמנות פונדקאית זה מוסד שאנחנו יצרנו, אנחנו נשלוט בגישה אליה, ורק זוגות יכולים לקבל את שירותיה של אם פונדקאית.

זוגות מבקל סוג?

לא. רק גבר ואשה, והורע צריך להיות של הגבר הזה. החוק בנוי בצורה מאוד פטריארכלית.

כלומר בית המשפט מנסה בעצם לשחזר את המשפחה האורגנית.

והיה כאן פשרת גדולה מאוד. כי מחקרים מראים שהפונדקאות המוצלחת ביותר נוצרת הרבה פעמים מתוך יחסי קרבה, כלומר שאם היא פונדקאית עבור הבת שלה, או אחות עבור אחותה, או חברה. כדי להשיג את הסכמת הדתיים, חוק הפונדקאות הישראלי לקח מתוך ההלכה את העמדת המתמירה וניסה להתאים. רק אשה וזה לחלוטין, שאינה נשואה, יכולה להיות אם פונדקאית. הרבה מאוד קביעות נעשו כדי לרצות את חותמים, וקביעות אלה יצרו מערכת יחסים מאוד היררכית בין האם הפונדקאית לבין החורים בפוטנציה. הסיבה היחידה שנותנת לפונדקאות היא לא לידת משפחתית או חברה, אלא כסף. זה יוצר מעמדות, וזה פוטנציאל הכי בעייתי מבחינת הפמיניזם. זאת הדרך שהמחוקק

האם זה, אפוא, הכיוון שאנחנו נעים אליו? המדינה כאפטרופוס של כל הילדים? ההורים ייעשו כעין אפטרופוס על הגאי המדינה תשפוט, תבורר ותתערב?

אני חושבת שזה הכיוון. הרבה מאוד שנים עבדתי הנשים במשפחה, שכללה את גידול הילדים, נתפשה כמוכנה מאלה, כעבודת חינוך. ההפתחות והחשה בהשיבה טוענת שזאת לא עבודה חנוכה; יש לה מחיר. המדינה מוכנה לשלם את המחיר הזה כאשר לא מודובר באמהות. זה פותח מחדש את השאלה מהו האינטרס של המדינה בדרך העתירה. ואם נשים צריכות לשלם את מחיר עתידם של הילדים בעתידן שלחן? הן משלמות על זה בעוני, כי הן לא מקבלות לא פנסיה ולא שום תגמול סוציאליים אחרים. אני חושבת שההתפתחויות האלה פותחות מחדש את השאלה מהי עבודה בעלת ערך בחברה ומי ממשלן את גידול הילדים בחברה. כששאלת לאן זה מתפתח, לדעתי נדרשת הגדרה מחדשת של מקום העבודה ושל הדרך שבה מוגדרת משרה חלקית לעומת משרה מלאה, של יצירת מקום עבודה שיתאים להורים שרוצים לגדל ילדים, ולא יעניש אנשים שמנסים לגדל את הילדים. בעצם, אנחנו מחפשים אמנה חברתית חדשה לדיני המשפחה.

מצד אחד, נראה שההתפתחויות האלה פותחות עור נעור אופציות. אבל נראה גם שהמדינה חודרת מבעד הדלת האחורית, וכשהיא נכנסת קשה מאוד לסלק אותה. בשלב הראשון אנחנו אומרים: אוקיי, צריך לשלם לאמהות על העבודה שהן עושות עם הילדים שלהן. בשלב הבא המדינה תגיד: את אמא לא מספיק טובה. את לא מוציאת הן בענינו. אחר כך אנחנו נזרק. זאת עבודה כמו כל עבודה אחרת. אין לך קביעות.

קודם-כל, כבר עכשיו אומרים את אמא לא מספיק טובה, זה הופך להיות יותר ויותר שכיח. לדוגמה, רווקה שבאה ומבקשת להיות אמא,

או שום דבר. כל אפשרויות הביניים האלה, של חורה ביולוגי, חורה סוציאלי, מתייכות את המשפט לחשוב לא במונחים של הכל או לא כלום, אלא במונחים של דרגות ביניים. בינתיים המשפט מהסס, בין היתר מכיוון שהמשפחה היא יחידה שלא מתערבים בה. ברגע שהוכרה הוכחה להתערב, נדרשת חשיבה מחדש לגבי כל המרכיבים. כלומר, מרגע שערעורנו על מושג ההורות הביולוגית, הכל פתוח למשא ומתן.

הכל פתוח למשא ומתן. בעצם, גם ההורות הביולוגית היתה פתוחה למשא ומתן, אבל המשא ומתן הזה לא הגיע בדרך כלל לבית המשפט. למה את מתכוונת?

למשל, השאלה של הסבא והסבתא. אתן לך דוגמה מעניינת, ויכות שמתקיים עכשיו באנגליה, כבר הרבה מאוד זמן המדינה ממונחת משפחות אומנה לילדים, יש ילדים שהמשפחות שלהם לא מתפקדות. הם מוצאים מן הבית, הורים שלא רוצים לאמץ אותם מגדלים אותם ומקבלים כסף מן המדינה. בבריטניה הרבה מאוד אמהות בגיל העשרה, לעיתים מכורות לסמים, ילדי ילדים, את הילדים התחילו לגדל עבורן הסבתות, האמהות שלהן. בשלב מסוים הסבתות בקשו מהמדינה הכרה בתן כמשפחות אומנה. כלומר, שהמדינה תממן את גידול הילדים אצלן. למדינה היה מאוד קשה, מכיוון שאם המדינה תממן ילדים אצל הסבתות, הצעד הבא הוא לממן את גידול הילדים אצל האמהות, כאשר הן מתקשות לגדל אותם. כלומר התפקיד של המדינה ביחס למשפחה השתנה והתחיל ויכות ציבורי גדול מאוד. היה צריך שאת הילדים האלה תגדלנה הסבתות, והיה ברור שלסבתות אין מספיק כסף כדי לגדל אותם. מה שנדרש הוא הכרה בכך שילדים זה לא רק אינטרס של ההורים שלהם אלא גם של המדינה.

חשין נתן לגבי הכתורה הרווקה שביקשה פונדקאות, המדינה טענה: את מבקשת משהו מאתנו, לנו יש הטכנולוגיה, אנחנו נחליש, השופט חשין טען, אני לא מבין למה אהם חושבים שזאת לא זכותה, רק בגלל שביולוגיה היא לא יכולה ללדת. אבל הוא שישיש את השאלה המאד משמעותית איך קובעים למי יש הזכות כאשר זה כבר לא ביולוגי. הביולוגי עשה לנו חיים קלים, הזכויות המובנות מאליהן מוטלות פתאום בספק, אני לא יודעת מה תהיה התוצאה בישראל, למדינה שלנו יש נטייה להתערב בעניינים האלה, קת, למשל, את עניין תרומת הדרי, בישראל זה לא נעשה בבית, הטכנולוגיה היא מאוד פשוטה, אבל המדינה רוצה לשלוט בזה. יש מדינות שוויהרר על השליטה הזאת. לנשים הרי יש כוח מדהים, הכוח ליצר חיים חדשים, המערכת המשפטית הפטריארכלית לקחה את הכוח והעבירה אותו אל האב, היום אנחנו עומדים בצומת שבו הנשים מנסות לקחת את הכוח הזה חזרה אליהן, להחליט לגבי הגוף שלהן, המאבק עכשיו הוא לא עם האב הספציפי אלא עם המדינה: למי יהיה הכוח להחליט.

אני תודה אם התהליך לא יחזק דווקא את המדינה, ובסופו של דבר את הגברים. יש כאן פירוק של הכוח הנשי, שהיה אמנם חרב פיפיות, אבל ניתן להן איזה מונופול שהיה קשור לביולוגיה. מעכשיו זה עניין טכנולוגי, והגברים יכולים להחליט מה לעשות איתו כמו עם כל עניין טכנולוגי אחר.

הכוח היה בשליטת גברים בתוך המשפחה, עכשיו יש ניסיון להעביר את זה לשליטת הנבטים במדינה, הנשים נמצאות בתוך ועושות ניסיונות שונים לשנות את המצב. לא ברור מי ינצח במלחמה הזאת. יש כאן שינוי במיקום הכוח הרומי אסר על בית המשפט להתערב בענייני המשפחה, כאשר החוק הרומי אסר על בית המשפט להתערב בענייני המשפחה.

אומרים לה: את לא אמא מספיק טובה.

אני לא בטוח שאם אהבת את זה, מכל מקום החוק מכיר בקשר הביולוגי 'הקדוש' ובכל מה שנובע ממנו מבחינת זכויות.

יכול להיות שאם את כבר אמא זה כך, אבל אם את צריכה טיפולים מאוד מאוד יקרים של שמירת תריון, המדינה תגיד אהנו נעשה את זה רק עבור בני זוג נורמטיביים.

אבל אני שואל על עצם המעורבות שהמדינה נוטלת לעצמה בתחום שבו עד כה היא נטרה שלא להתערב.

זאת אחת הדימויות הקשות של הפמיניזם, האם המדינה היא האויב שלנו, או החבר הכי טוב שלנו, המהפכה הפמיניסטית, בניגוד למהפכות אחרות, ניסתה לגייס את המדינה לטובתה, שהרי אם אנחנו משאירים את זה לחוק השבע, או החוק גובר, במערכת משפחתית, וכאשר המדינה לא מתערבת, הרבה פעמים מי שחוסף את המכות זאת האשה, מצד שני, ברגע שמגייסים את המשפט, למשפט יש דרישות ויש התערבות. לדוגמה, נשים פמיניסטיות תקימו מקלטים לנשים מוכות, עם רעיון של העצמת נשים, בשלב מסוים זה מקבל לגיטימציה, המדינה מתערבת, המדינה נותנת כסף, וברגע שמגיע הכסף נוצרים הקיטריזמים.

כלומר?

כלומר, המטרה היא לא להעצים נשים, המטרה היא לטפל. והשאלה היא האם הרוחנו או הפסדנו מזה. אני חושבת שמצד אחד אנחנו זקוקים למדינה, כי המדינה, במיוחד כאשר מדובר בטכנולוגיות כל כך מסובכות ומורכבות, היא היחידה שיכולה לעמוד מאחורי זה, מצד שני, אין ניתן כאן כוח עצום למדינה, אם חשבונו שאנחנו בתהליך הולך וגדל של השתתרות מהמדינה, אנחנו מוצאים את המדינה בתוך השינה שלנו בצורה הרבה הרבה יותר משמעותית, הדילמה עולה בפסק דין שהשופט

זה יקרה. האם זאת תהיה מדינה יותר ויותר מתערבת, או האם זה יותר מקום של חופשי? כאשר המשפט מתערב כדי להעצים קבוצות שהיו בשוליים, היתה לה הצלחה די גדולה, עקב בצד אגודל, אבל הצלחה. אני מאמינה שהצורך של אנשים באהבה, בתבונה, בנאמנות, לא ייעלם. אנשים פשוט ימצאו מקומות אחרים. יכול להיות ששנינויים במוסד המשפחה יאפשרו ליותר אנשים לשמש את עצמם באמצעותם ולא רק אלה שיש להם הכוחות ואנחנו צריכים להאבק על מה שאנחנו מאמינים בו. מודעים לסכנות ואנחנו צריכים להאבק על מה שאנחנו מאמינים בו. הדיסטוריה מראה, שבכל מקום שהיו התקפות על מוסד המשפחה, ההתקפות האלה הובילו, בסופו של דבר, לסוגים שונים של טוטליטריות. כאשר מוסד המשפחה פורק, התוצאה לא היתה שכולם נעשו חברים ואחיים, אלא שקבוצה מאוד מצומצמת אמרה לכולם מה לעשות. חלק מהכוח של המשפחה הוא להלוות לא רציונלי וחזא גם שמרני מאוד. אבל זה כוח. יש פה איזה מיתוס בעל עוצמה. כל עוד פועלים בתוך מיתוס, כל עוד לא מפרקים אותו, אפשר ליהנות מן הכוח הזה. אבל ברגע שהוא יתפרק, לא רק ארונו הישנים של המיתוס ייהלשו, הכוח המלכד והמכונן שלו ילך. הכוח של אלטרואיזם וחסד, שמוטלת אהבת חורים. מה יכול במקומם? אני לא בטוח שמהשו טוב יותר. לכן הגישה שלי לא באה להרוס הכל מן היסוד. היא שאלת חומרים והיא מתחילה לפתח אותם, לשתק אתם, מתוך הסכמה ומתוך שנינויים קטנים יותר, אבל אינם לא מנסים למחוק באחת את כל המשפחה, את הלינה המשותפת, את ביטול מושג האבא והאמא.

ברור לי שיזאת לא הכוונה. השאלה היא, אם זאת לא תהיה התוצאה. אני חושבת שהדרך של תחרות מאפשרת לנו לבחון כל הזמן לאן

הוא עשה זאת כדי לאפשר לגברים לקיים שלטון רודני בביתם ללא התערבות. אבל המטרה הזאת הנהנה על המשפחה גם מפני כוחות השוק. המשפחה הייתה מקום שבו שוורים כללים אחרים. שבו המוחצבות דומה להכרות יותר מאשר להקשרות עסקית. האם הרציונליזציה של המשפחה, שנעשית מתוך כוונות טובות מאוד, לא תביא לתהליך של חדירה טוטאלית של כוחות השוק לספירה האחרונה שהתבררה נתנה להם כוח להתנגד לה? אם פריצנו את מעגל הקסמים הביולוגי-תרבותי, לא רק המשפט יתערב. יהיו הכרות שירצו שנגדל להם ילדים מסוג מסוים, יהיו מדיניות שירצו חילים או פועלים. האם אין סכנה שבמקום להרחיב את החום ואת החסד של המשפחה הקדומה, כפי שתנה נוח קוראת לה, נפרק אותה להלוטין?

ואת שאלה מאוד גדולה. אין לי תשובה פשוטה. אני מאמינה שתשוב שיהיו מרכזי כוח שונים. חשוב שיהיו ספירות שונות. שאנשים עם יכולות שונות יצליחו בהן. המשפחה היתה ספירה שהנשים נדחקו לתוכה. עכשיו הן רוצות להצליח בספירות נוספות. יש להן מחיר. המדינה מאפשרת את מה שהמשפחה הפטריארכלית מנעה.

אבל האם זה לא נאיבי להניח שהמדינה התערב רק מתוך מניעים אלטרואיסטיים? האם היא לא תפעל מהאניטרסם המאור לא אלטרואיסטיים של הכסף הגדול?

ייתכן. זה חשש אמיתי ורציני. מצד שני יכול להיות שאנחנו עוברים את עידן הרומנטיקה של המשפחה, והאמונה התבוהה החדשה תאפשר מקומות אחרים של אהבה וקרבה. מאבק דומה מתרחש היום לגבי האניטרסם. האם הוא "שלט על-ידי המדינה, או שהוא תהום של צייתניות וחופשי? אני לא יודעת. מעניין שאנחנו לא יודעים איזה כיוון

שיחות עם פיליפ רנצר משוחחים אביצד קליינברג ופיליפ רנצר

פיליפ, בקטנות ממך לבחור ביצירות לספר שיש בהן אמירה על המשפחה.
מה בחת?

בחרתי שני אמנים שאני מאוד אוהב ומעריך. היה לי חשוב לבחור באמן
גבר בוגר ובאמנית צעירה, אפשר להבין מיד שיש כאן זיווג בעייתי.
בחרתי באיצ'ה גולומבק, אמן בן 47, פסל שעבודותיו פיוטיות במובןן;
ובאנג'לה קליין, פסלת בת 27, שיש בעבודותיה אנדרסטייטמנט
מינימליסטי, נזירי, קר ופיוטי.

איך זה מתקשר לעניין המשפחה?

איצ'ה גולומבק מתייחס ישירות לתא המשפחתי, במיוחד לאביו, דרך
תפצים, בעיקר ready mades שהוא מוכס לעבודותיו. בהיבטים נוצר
קונפליקט בין חיותו בן לבין חיותו אב. יש כאן משענים רגשיים חזקים
המאים לדי ביטוי בדרכים מעורבות ומורכבות. אבל אנג'לה קליין בחרתי
כמעט עד שכפול הוויסאבי. העבודות שלה הן 'עמלניות' וברכות במאמץ
של ייצור. יש בהן מרכיב של בריאה ואין כל זכר ל-ready made.
לעומתה, גולומבק מפתח כמעט ב'חזות תפצים'. החום, ברמה המיידית,
שהעבודות שלו משדרות מבטא בעיני נקישות, עיקשות והתחשבות

הגענו ולסמן גבולות חדשים, הפסיקה בישראל עצרה בינתיים את נושא
הפובקאות לאמהות רווקות. אמרו: עד כאן, את זה אנחנו לא מוכנים
לקבל.

את רואה את זה כעניין של שמרנות?

אני מראה שתופטים לא אמרו שזה לא ראוי, אלא רק שזה דורש דיון
ציבורי הרבה יותר רחב. מכיוון שהמשפחה היא כוח תרבותי כל כך
חשוב, צריכים להיות מאוד זהירים בטיפול בה. לפעמים כאשר משנים,
צריך לדעת אם יש משהו יותר טוב במקום.

ויש?

אני לא בטוחה.